

JOANNA KULA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1950-3498>

Uniwersytet Wrocławski

O TOŻSAMOŚCI I PAMIĘCI KULTUROWEJ W SZKICACH DAGESTAŃSKICH ALISY GANIEWEJ

THE QUESTION OF IDENTITY AND CULTURE MEMORY IN *DAGESTANI SKETCHES* BY ALISA GANIEVA

The aim of the article is to analyze and interpret a series of works by Alisa Ganieva collected under the common title *Дажестанские очерки* (*Dagestani Sketches* 2010). The starting point for the analysis is the issue of identity in the theory of cultural memory (Assmann). The analysis also takes into account the theoretical assumptions of the genres the author draws from (sketch, essay, memoir) and the role of the oral narrative technique (*skaz*). The conducted research shows that Ganieva builds her story about Dagestan, by referring to history, culture, and her own experiences, often recalling the history of her family. By demonstrating knowledge about the region, she expresses her views and attitude toward the world. By building a narrative, she becomes a medium of cultural memory, revealing collective and individual identity.

Keywords: literary sketch, essay, Alisa Ganieva, Dagestan, culture memory, identity

Dagestan jest jedną z siedmiu północnokaukaskich republik wchodzących w skład Federacji Rosyjskiej. Uosabia współczesną wieżę Babel. Zamieszkują go dziesiątki grup etnicznych, które posługują się wieloma językami, wyznają różne religie (dominuje islam) i kulturywują odmienne tradycje. Dagestańczykom bliskie są wspólne dla całego Kaukazu wartości, wśród których można wymienić gościnność, szacunek do starszych, kult przodków, więzy rodzinne, cześć i honor. Mieszkańcy górskiego Dagestanu — przez wieki izolowani od reszty świata i odporni na wpływy zewnętrzne — podobnie jak inne kaukaskie narody z czasem zmieniali tradycyjny styl życia, migrowali, stawali się częścią rosyjskiej (i radzieckiej) przestrzeni kulturowej. Dagestańskiemu poecie Rasułowi Gamzatowi (1923–2003) przypisuje się słowa, że „Dagestan dobrowolnie do Rosji nie wchodził, ale do-

browolnie z niej nie wyjdzie”¹. Miał je wypowiedzieć na początku lat 90. ubiegłego wieku, kiedy Związek Radziecki opanowała fala ruchów separatystycznych. Wydaje się, że dzisiejszy Dagestan, choć tak odmienny od Rosji, nie aspiruje do politycznej suwerenności i także kulturowo odnalazł swoje miejsce w strukturze federacji. Nadal jednak pozostaje najbardziej zmitologizowanym regionem Rosji, co można uznać za pokłosie różnych zjawisk: zarówno politycznych (dziewiętnastowieczna wojna kaukaska, okres władzy radzieckiej, wojny czeczeńskie), społecznych (rusyfikacja regionu, migracje) jak i kulturowych (utrwalenie romantycznego obrazu Kaukazu w literaturze rosyjskiej). W istocie faktyczna wiedza o Kaukazie, w tym zwłaszcza o Dagestanie, jest mocno ograniczona. Lukę tę próbuje zapełnić pochodząca z Dagestanu rosyjskojęzyczna pisarka Alisa Ganijewa (ur. 1985).

W debiutanckim tomie, któremu nazwę dała poczytna powieść *Салам тебе, Далгам!* (2010), autorka opublikowała cykl dziesięciu szkiców pod wspólnym tytułem *Дагестанские очерки*, stanowiące przedmiot niniejszego studium. Jej twórczość daje wiele możliwości interpretacyjnych, ale mnie interesuje odczytanie *Szkiców dagestańskich* przez pryzmat tożsamości w koncepcji pamięci kulturowej Jana i Aleidy Assmannów². Postaram się pokazać, że Ganijewa buduje swoją narrację o Dagestanie w oparciu o trzy zasadnicze elementy: historię regionu, kulturę i wspomnienia z dzieciństwa, za każdym razem uwzględniając kontekst rodzinny. Wychodzę z założenia, że sam fakt powstania cyklu wynika nie tylko z chęci przybliżenia czy-

¹ *Дагестан в сердце России. Многоязыкая лира России*, „Литературная газета” 2008, nr 7(6159), <https://lgz.ru/article/N7--6159--2008-02-20-/Dag%Do%B5stan-%OD%0Av-s%Do%B5rdts%Do%B5-Rossii3266/> (10.08.2023). Nie jest znane wiarygodne źródło archiwalne cytatu, dlatego funkcjonuje on w różnych wersjach. Por. wspomnienia socjologa i badacza Kaukazu: „Однажды, когда после развала СССР в Дагестан приехали высокие посланцы Грузии, он [Gamzatow] им ответил на вопрос, почему Дагестан с его глубокой традицией политического суверенитета не отделяется от России, он сказал: ‘Дагестан добровольно в Россию не входил и он добровольно из России не выйдет’”. O. Краснов, *Кисриев: поэт Гамзатова не смог бы „заглушить” никакой режим*, „Кавказский узел” 24 сентября 2011, <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/193074> (10.08.2023).

² J. Assmann, *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, przeł. A. Kryczyńska-Pham, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2015; A. Assmann, *O problemie tożsamości z perspektywy kulturoznawczej*, przeł. K. Sidowska, w: teże, *Między historią a pamięcią. Antologia*, przeł. A. Teperek i in., Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013, s. 146–167.

telnikowi mało znanego regionu, ale także z potrzeby samookreślenia tożsamości autorki, którą można uznać za „interkulturowe medium”. Uważam też, że dla osiągnięcia tego celu istotny był wybór odpowiedniej formy wypowiedzi (połączenie elementów szkicu, eseju, skazu i wspomnienia), której cechy i możliwości omówię w dalszej części.

Kulturowe konteksty pamięci obejmują m.in. idee, obyczaje, sztukę i wartości. Zawsze też uwzględniają kontekst społeczny. Teoria pamięci kulturowej sformułowana przez Jana Assmanna (1992) odnosi się do ponadindywidualnej pamięci człowieka i oznacza rodzaj pamięci zbiorowej, utrwalonej i przekazywanej przez określone medium. Podstawowym nośnikiem pamięci kulturowej jest słowo i to dzięki niemu powstają narracje. Jak wiadomo, ludzka pamięć przyswaja i przechowuje nie tylko to, na co pozwalają indywidualne zdolności jednostki i o czym decyduje jej wola, tj. celowa chęć zapamiętania. Wpływ na kształtowanie pamięci mają także uwarunkowania zewnętrzne: społeczne i kulturowe. A więc to zbiorowość (rodzina, sąsiedztwo, grupa rówieśników) kształtuje pamięć jednostki i wspomnienia osobiste, które powstają poprzez komunikację i interakcje w ramach grup społecznych³. Bardzo ważne dla podjętych w niniejszym studium badań jest spostrzeżenie Assmanna: „Myślenie opiera się na abstrakcji, pamiętanie zaś — na konkretach. Idee muszą zyskać materialny symbol, żeby stać się przedmiotem pamięci”⁴. Równie istotne są uwagi dotyczące przestrzennych ram pamięci, gdyż „miejsce ma siłę przypominania”⁵. Twórca omawianej teorii pamięci dokonał też znaczącego rozróżnienia na pamięć komunikatywną i kulturową właśnie⁶. Pierwsza obejmuje wspomnienia najbliższej przeszłości i można ją utożsamić z pamięcią pokoleniową nabywaną w procesie historycznym. Jest ona żywa, ale przemijalna i tu właśnie można szukać źródeł fenomenu historii ustnej w badaniach humanistycznych ostatnich lat⁷. Pamięć kulturowa bazuje zaś na zinstytucjonalizowa-

³ J. Assmann, *Pamięć kulturowa...*, s. 52. Autor odnosi się tu do koncepcji „pamięci zbiorowej” francuskiego socjologa Maurice’a Halbwachsa (1925).

⁴ Tamże, s. 53.

⁵ Tamże, s. 54. Zob. także monograficzne opracowanie A. Barska, K. Biskupska, I. Sobieraj (red.), *Przestrzenie pamięci. Świat wartości w przekazie kulturowym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2015.

⁶ Tamże, s. 66–71.

⁷ Historię mówioną można potraktować jako pole badawcze lub metodę zachowania oraz interpretowania pamięci świadków. S. Niebrzegowska-Bartmińska i in. (red.), *Historia mówiona w świetle nauk humanistycznych i społecznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2014.

nej mnemotechnice, odwołuje się do symbolu, mitu czy elementów sakralnych i jest dziedziczna drogą przekazu kulturowego. Assmann wyróżnia także dwa odmienne modusy pamięci: pamięć fundacyjną (rytuały, tańce, mity, stroje, krajobrazy) i biograficzną (opartą na społecznej interakcji)⁸.

Znaczącym elementem koncepcji Assmannów jest kwestia tożsamości rozumiana jako świadome wyobrażenie samego siebie. Jan Assmann zauważa ścisłą zależność pomiędzy tożsamością jednostki i tożsamością zbiorową. Zdaniem uczonego tożsamość wspólnotowa jest nadrzędna wobec tożsamości jednostkowej, a jednocześnie nie może istnieć poza jednostkami, które tę wspólnotę tworzą⁹. Innymi słowy, tożsamość jednostki jest zawsze determinowana socjokulturowo. Aby zrozumieć złożoność obrazu kulturowego, jaki w *Szkicach dagestańskich* przedstawia Ganijew, nie można zignorować szczegółowych ustaleń badacza na temat tożsamości jednostkowej — którą tworzy tożsamość indywidualna i osobowa — oraz tożsamości wspólnotowej. Tożsamość wspólnotową warunkuje identyfikowanie się ze wspólnotą pewnej grupy osób. Tożsamość indywidualna jest niepowtarzalna i oznacza świadomość posiadania cech odróżniających jednostkę od wszystkich pozostałych. Natomiast tożsamość osobowa obejmuje role i kompetencje nałożone na jednostkę w ramach struktury społecznej, w której ta funkcjonuje¹⁰. Jak pisze dalej Assmann o tożsamości jednostkowej:

Zarówno proces indywidualizacji, jak i socjalizacji przebiega w wyznaczonych przez kulturę ramach. Oba aspekty tożsamości [indywidualny i osobowy] bytują też w jednej świadomości, która uformowana została przez język, wyobrażenia, wartości i normy jednej kultury i epoki. Społeczeństwo nie jest więc wielkością przeciwstawną wobec jednostki, lecz stanowi jej konstruktywny element. Tożsamość, także jednostkowa, jest zawsze konstruktem społecznym i jako taki — tożsamością kulturową¹¹.

Innym istotnym dla podjętego badania zagadnieniem, nawiązującym do ustaleń psychologów, jest kwestia „narracyjnej tożsamości”¹², która ujawnia sposób widzenia świata i umożliwia zrozumienie samego

⁸ J. Assmann, *Pamięć kulturowa...*, s. 67.

⁹ Tamże, s. 144–145.

¹⁰ Tamże, s. 145–146.

¹¹ Tamże, s. 146.

¹² D. Gocół, *Odkrywanie narracyjnej tożsamości w relacjach historii mówionej (na podstawie narracji Haliny Górskiej)*, w: S. Niebrzegowska-Bartwińska i in. (red.), *Historia mówiona...*, s. 121–124.

siebie. I chociaż rzecz zasadniczo dotyczy historii mówionej, to teoria ta znajduje zastosowanie w przypadku omawianych w tym artykule tekstów. Narrator nadaje znaczenie wydarzeniom ze swojego życia, reinterpretuje je, a to powoduje konieczność spojrzenia na pewne doświadczenia z różnych punktów widzenia. „Tym samym — jak pisze Damian Gocół — tożsamość przybiera formę dialogową. Ta wewnętrzna dyskusja prowadzi do stworzenia pewnego wyobrażenia własnej osoby, którego najważniejszym elementem jest system wyznawanych wartości”¹³. Oznacza to, że tożsamość — zarówno jednostkowa jak i wspólnotowa — nie jest zjawiskiem jednolitym i niezmiennym, lecz podlega reinterpretacji w procesie narracji. Ciekawe jest zatem zbadanie, w jaki sposób Alisa Ganijewa — Awarka, rosyjska pisarka wyznająca liberalne wartości¹⁴ — konstruuje pamięć o kraju swojego dzieciństwa i mówi o własnej tożsamości.

Jeszcze w 2009 roku w jednym z esejów pisarka stwierdziła: „Россия, в общем-то, символически давно сидит на чемоданах. Которое уже десятилетие спорят о том, куда ей нужно двигаться и каков ее срединный Путь”¹⁵. Droga, o której mówi, ma znaczenie symboliczne i odnosi się do kulturowych i cywilizacyjnych wyborów Rosji, która wciąż znajduje się na rozdrożu. Tym też tłumaczy popularność motywu ruchu, ciągłych zmian i poszukiwań:

Тот факт, что текущая литература обращается к жанру романа-путешествия или попросту регенерирует мотивы странствия как отдельные сюжетные инъекции [...] служит индикатором внутреннего самоощущения современного человека. Современные литературные герои — люди, либо потерянные, либо ищущие, либо убегающие, либо наступающие¹⁶.

¹³ Tamże, s. 124.

¹⁴ Warto podkreślić, że Ganijewa od wielu lat demonstruje aktywną i konsekwentną postawę obywatelską: sprzeciwiała się ograniczeniu swobód demokratycznych i stosowaniu represji, występowała m.in. w obronie ukraińskiego reżysera Oleha Sencowa, wychodziła na jednoosobowe pikety. Po ataku Rosji na Ukrainę w 2022 roku opuściła kraj, udając się na emigrację najpierw do Estonii, a następnie do Kazachstanu. Była jedną z sygnatariuszek listu otwartego, potępiającego rosyjską agresję. [Zob. *Putin jest ślepy i głuchy, rozmawiajcie z tymi, których znacie — apel piszących po rosyjsku pisarzy*, przeł. A.L. Piotrowska, „Gazeta Wyborcza”, 3.03.2022, <https://wyborcza.pl/7,75410,28181078,putin-jest-slepy-i-gluchy-ale-rozmawiajcie-z-tymi-ktorych.html> (1.02.2023)]. Na emigracji nadal jest aktywna medialnie i bardzo ostro krytykuje politykę Kremla.

¹⁵ А. Ганиева, *Дальше моря — меньше горя*. „Октябрь” 2009, nr 1, <https://magazines.gorky.media/october/2009/1/dalshe-morya-8211-menshe-gorya.html>. (14.01.2023).

¹⁶ Tamże.

Ganijewej wtóruje krytyk Kirił Glikman: „Если посмотреть шире — на всю панораму новейшей отечественной литературы, то мы увидим в основном персонажей на повороте истории или своей личной судьбы”¹⁷. Stan zatrzymania na zakręcie czy rozwidleniu charakteryzuje nie tylko postaci literatury, ale i całe pokolenie reprezentowane przez pisarkę. Krytyczka literacka Jelena Pogoriełaja zauważa:

Книга Алисы Ганиевой [...] приглашает увидеть происходящее с *той стороны*, изнутри, уводя нас не в горы, где стреляют герои Прилепина, Садулаева, Ермакова, и не в прогламуренные столицы, куда возвращаются эти герои затем, чтобы столкнуться здесь с персонажами Гришковца, но в самую сердцевину *естественной жизни* сегодняшнего Кавказа, лишённого мифологического ореола и точно так же топчущегося на распутье, как и вся остальная страна¹⁸.

W istocie Ganijewa uwzględnia zarówno wewnętrzną jak i zewnętrzną perspektywę, gdyż o kraju dzieciństwa pisze z punktu widzenia dorosłej już mieszkanki Moskwy¹⁹. Teksty układające się w dagestański cykl Pogoriełaja nazwała „autobiograficznymi miniaturami”²⁰. Sama autorka oświadczyła natomiast, że zamierzała pokazać Dagestan poprzez „małe scenki i osobiste wspomnienia”²¹. Trudno jednak przekonująco i jednoznacznie określić gatunek, którym się posługuje. Sugerując się tytułem cyklu — *Szkice dagestańskie* — można przyjąć, że jest to lapidarny szkic, stylizowany na mowę ustną, uwzględniający cechy eseju i wspomnienia. Wybór przez pisarkę tej formy uważam za fundamentalny dla przedstawienia problematyki kulturowej i tożsamościowej, dlatego warto wspomnieć o kilku podstawowych teoretycznych założeniach.

Zgodnie z definicją umieszczoną w *Литературной энциклопедии терминов и понятий*, „szkic” (ros. *очерк*) jest gatunkiem epickim, pisanym prozą, z wyraźną rolą konstrukcyjną autorskiego „ja”²².

¹⁷ К. Гликман, *Один день в Дагестане*, „Новый мир” 2010, nr 11, https://magazines.gorky.media/novyi_mi/2010/11/odin-den-v-dagestane.html (14.01.2023).

¹⁸ Е.А. Погорелая, *В долине Дагестана. О книге Алисы Ганиевой „Салам тебе, Далгат!”*, „Вопросы литературы” 2011, nr 2, s. 211.

¹⁹ Ganijewa przeprowadziła się do Moskwy na początku lat 2000.

²⁰ Е.А. Погорелая, *В долине Дагестана...*, s. 211.

²¹ А. Ганиева, *Дагестанские очерки*, w: teźe, *Салам тебе, Далгат!*, АСТ-Астрель, Москва 2010, s. 229. Teksty źródłowe cytuję dalej według tego wydania, wskazując w nawiasie tytuł szkicu i numer strony.

²² Е.Ю. Гордеева, *Очерк*, w: А.Н. Николюкин (red.), *Литературная энциклопедия терминов и понятий*, НПК Интевак, Москва 2003, s. 707.

Pozostałe kryteria są rozmyte i wskazują na pograniczność szkicu z innymi gatunkami²³. Synonimicznie opisany jest „esej” (ros. эссе). W próbie definicji mowa o utworze prozatorskim niewielkich rozmiarów i swobodnej kompozycji, w którym wyrażone są indywidualne spostrzeżenia i poglądy dotyczące określonego zagadnienia²⁴.

Esej jako gatunek „nieoznaczony”, „nie-gatunek” czy „antygatunek”²⁵ właśnie ze względu na swoją elastyczność jest formą atrakcyjną i bardzo pojemną. Grzegorz Grochowski w opracowaniu *Pamięć gatunków. Ponowoczesne dylematy atrybucji gatunkowej* zauważa, że współczesne badania prozy niefikcjonalnej koncentrują się wokół „komunikacyjnego statusu przekazu referencjalnego, jego genologicznych i tropologicznych uwarunkowań lub ograniczeń”²⁶. Zwraca się w nich uwagę m.in. na rozluźnienie rygorów faktograficznych, większą swobodę konstrukcyjną czy wreszcie postępującą subiektywizację prozy niefikcjonalnej, czemu służą spersonalizowane środki ekspresji. Zdaniem różnych badaczy, coraz bardziej widoczna jest perspektywa podmiotu i coraz istotniejsze stają się „ślady osoby utrwalone w wyborach językowych i kompozycyjnych”²⁷. Za równie istotną uważa się formę zapisu, która oddaje tok myśli, dynamikę autoprzedstawienia, postawę i światopogląd piszącego.

Taka personalizacja wypowiedzi jest zdecydowanie widoczna w stylu Ganijewej. Dodatkowym elementem, który wprowadza autorka, jest stylizacja narracji na wypowiedź ustną — tradycyjny w literaturze rosyjskiej „skaz” (ros. сказ). Jej opowieści stanowią hybrydę

²³ „Находится на стыке художественной литературы и публицистики. Границы отделяющие о[черк] от других эпических жанров, весьма условны и подвижны. О[черк] сохраняет особенности образного отражения жизни, используя средства художественной изобразительности, и в связи с этим приближается к рассказу. От рассказа и повести, выделяющихся последовательностью событий, вытекающих одно из другого и обусловленных конфликтными ситуациями между персонажами, о[черк] отличается свободной композицией, организуемой ‘рассказчиком’ или идейным ‘заданием’”. Tamże.

²⁴ „Э[ссе] предполагает новое, субъективно окрашенное слово о чем-либо и может иметь философский, историко-биографический, публицистический, литературно-критический, научно-популярный или чисто беллетристический характер. Эссеистический стиль отличается образностью, афористичностью и установкой на разговорную интонацию и лексику”. В.С. Муравьев, *Эссе*, w: А. Н. Николюкин (red.), *Литературная энциклопедия...*, s. 1247.

²⁵ R. Sendyka, *Nowoczesny esej. Studium historycznej świadomości gatunku*, Universitas, Kraków 2006, s. 61–68.

²⁶ G. Grochowski, *Pamięć gatunków. Ponowoczesne dylematy atrybucji gatunkowej*, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2018, s. 207.

²⁷ Tamże.

wypowiedzi spontanicznej i zorganizowanej jednocześnie. Eseistka nadbudowuje swoją narrację, zagęszcza, kondensuje, wprowadza nowe wątki i mnogość postaci; a następnie próbuje tę narrację dyscyplinować²⁸. Czasem wyraża niepewność wobec swojej wiedzy na temat konkretnych faktów, nie ufa własnej pamięci albo wyraża sceptycyzm, podważając wiarygodność usłyszanych historii. Jej głos jest wyraźnie zaadresowany do mniej lub bardziej skonkretyzowanego odbiorcy, co podkreślają wtrącone zwroty typu „wyobraźcie sobie”, „sami pomyślcie”, „jak widzicie”, „zauważycie” i tym podobne.

Ponadto Ganijewa łączy różne płaszczyzny czasowe i tematyczne. Jest to możliwe dzięki sięgnięciu do konwencji gatunkowej „wspomnienia”²⁹. W swobodnej kompozycji tworzy relacje o mało istotnych zdarzeniach, często kreśli sylwetki ważnych dla siebie a nieznanymi powszechnie osób. Autorka nie tworzy jednak pełnych portretów postaci, a jedynie, zgodnie z typologią gatunku, „skupia się na określonej osobliwości, na paru cechach szczególnych unaocznianych przez wybór anegdotycznych przykładów”³⁰. Jej utwory dalekie są od oficjalności — Ganijewa preferuje swobodny tok wypowiedzi, posługuje się anegdotą, a nawet plotką czy pogłoską.

Autorka nie proponuje monumentalnej narracji o zmitologizowanej przestrzeni Kaukazu, ale prezentuje „fragmenty” opowieści, tworząc osobisty „miniprzewodnik” po Dagestanie. Odwołując się do swojego doświadczenia, obserwacji lub wiedzy przekazanej przez przodków, opowiada o życiu w północnokaukaskiej republice ze zmiennym dystansem — czasem zupełnie go niweluje i przybiera osobisty ton. Odnosi się wrażenie, że w doborze tematów autorka nie kieruje się żadnym kluczem. Tematy generują luźno zebrane historie (o tradycjach, zdarzeniach, dzieciństwie, pieriestrojce, ciekawostkach z życia znajomego lub krewnego). Przeprowadziwszy się do Moskwy Ganijewa zrozumiała, że Kaukaz Północny jest dla

²⁸ Służą temu określone wtrącenia, mające uporządkować narrację: „Так вот, вернемся к Гуле” (*Путешествие к темной речке*, s. 160); „Кстати, я тут упомянула Карах и Андалал, а вы, возможно, не знаете, что это такое” (*Чохто, адаты и тухумы*, s. 166); „Раз уж я начала говорить про бабушек и дедушек, то могу рассказать и про прадедушек” (*Чохто, адаты и тухумы*, s. 171); „Но я говорила о зрелищах” (*Про ясли и зрелища*, s. 181); „Но вернемся к Махачкале и к детям” (*Про детей, хинкал, вызывание дождя и прочие мелочи*, s. 189); „Но не об этом речь” (*„Лучший город России”*, s. 193); „Так вот, я говорила про пансионат ‘Чайка’” (*Люди и Каспий*, s. 217).

²⁹ G. Grochowski, *Pamięć gatunków...*, s. 297–303.

³⁰ Tamże, s. 298.

statystycznego mieszkańca stolicy niczym odległa planeta: „покрыт мраком неизвестности, в котором смутно различаются бурки, кинжалы и террористы” (*Послесловие*, s. 229). Według jej obserwacji, pierwsze skojarzenia Rosjan ze współczesnym Kaukazem to uzbrojeni „OMON-owcy”, kobiety w chustkach otoczone grupką dzieci, abstrakcyjne góry i auly zamieszkałe przez wąsatych pastuchów, kaukaskie tańce i szaszłyki. Jeszcze bardziej egzotycznie Kaukaz Północny wygląda w oczach cudzoziemca: jest górską prowincją w skutej lodem i przesiąkniętej wódką Rosji, gdzie grasują brodacі bandyci gotowi wszystkim poobcinać głowy (*Как ирландец дагестанский коров доил*, s.150). Ganijewą przybliży więc współczesnemu odbiorcy kulturową przestrzeń Kaukazu, odwołując się do wydarzeń historycznych, zwyczajów i tradycji oraz osobistych wspomnień.

Historia w ujęciu Alisy Ganijewej jest niemal pozbawiona dat. Eseistka nie dba o encyklopedyczną wierność faktom, pisząc np.: „Здесь стояли лагерем войска во время Кавказской войны. Русские или шамилевские — я не разбираюсь” (*Путешествие к темной речке*, s. 157). Jednak wraca do wielu wydarzeń, mających fundamentalne znaczenie dla losów Dagestańczyków. Mówi o wojnie, zsyłkach, podporządkowaniu administracji rosyjskiej, przesiedleniach rdzennej ludności z gór na niziny. Fakty te diametralnie zmieniły pejzaż kulturowy i znacząco wpłynęły na tradycyjny układ życia Dagestańczyków. Przesiedlenia miały miejsce w różnych okresach historycznych, począwszy od momentu uwięzienia w 1859 roku przywódcy powstania Szamila: „Коренных жителей выселили за поддержку сепаратистов и возвели русскую крепость” (*Как ирландец дагестанских коров доил*, s. 151). Jakby na marginesie narracja autorska dotyka tematu wysiedlenia mieszkańców aulu Icarі: „Так, женщины из кайтагского Ицари (лет сорок назад выселенного с гор на равнину)...” (*Кавказский человек на rendez-vous*, s. 142) czy Rogudży: „Около сотни лет назад сюда не смогли провести электричество, и людей переселили на новое место” (*Путешествие к темной речке*, s. 162). Przywołane przez narratorkę miejscowości zmieniają charakter — pustoszeją i popadają w ruinę jak Gamsutl:

За последнее столетие многих жителей переселили, кто-то уехал добровольно. Без людей древние постройки разрушаются, а подгонять к ним стройматериалы для восстановления невозможно из-за плотной застройки. Напротив Чоха, на самой вершине горы расположено живописное, а теперь опустевшее селение Гамсутль. Раньше это была многолюдная природная

крепость, на двух тамошних возвышенностях до сих пор стоят дома в свое время конкурировавших между собой ханов. А теперь в Гамсутле осталось всего два человека (*Про ясли и зрелища*, s. 180).

Chociaż Ganijewa wspomina w esejach o doświadczeniach wspólnych dla innych narodów dawnego imperium: o zesłaniach, rozkułaczaniu, łagrach, to w tym przypadku historia nabiera „kaukaskiego” kolorytu. Autorka odwołuje się do faktów związanych właśnie z historią Kaukazu: „В Согратле существует целое кладбище, на котором нет ни одного захоронения. Это символические могилы тех, кто умер на чужбине. Кладбище возникло вслед за восстанием 1877 года, после подавления которого все мужское население было сослано в Сибирь” (*Чохто, адаты и тухумы*, s. 171–172). Powstanie w Czeczenii i Dagestanie przeciwko władzy carskiej wybuchło w związku z wojną rosyjsko-turecką i przeniosło część działań wojennych na Kaukaz. Sogratl był ostatnią twierdzą zdobytą przez wojska rosyjskie, a upamiętnienie tych, którzy polegli w nierównej walce lub zostali zesłani i zmarli na obczyźnie uznano za obowiązek.

Wiek XX przyniósł kolejne kataklizmy i represje. Głód lat 30. ubiegłego wieku spowodował migracje do miast, w tym do Machaczkały, dokąd napływała ludność m.in. z głodującego Powołża. Ofiarami porewolucyjnych represji stali się także przodkowie autorki, o czym opowiada z detalami, nadając historii wymiar osobisty:

Оба прадеда из Андалала были влиятельными, богатыми и знатными людьми, которые владели землей и пастбищами по всему Дагестану. Обоих раскулачили. На Сагису Магомеда наговорили завистники, бывшие до революции у него в подчинении. Когда за ним приехали конные чекисты, на прощание он подарил дедушке яблоко. Дедушке тогда было десять лет. Вскоре ему сообщили, что его отец, Сагису Магодед, умер. Родственники поставили ему надгробный камень (*Чохто, адаты и тухумы*, s. 171).

Po wielu latach okazało się, że pradziadek autorki żył jeszcze długo na katordze. Jej prababcia umarła dwa lata po aresztowaniu męża, a dziadek w wieku 12 lat został sierotą. Wysłany na obóz pionierski w nagrodę za dobre wyniki w nauce został z niego wygnany jako syn „wrogów narodu”. Jak opowiada dalej Ganijewa, ojcu jej babci, zesłanemu nie na Syberię, a na kałmuckie stepy, jako „kułakowi” odebrano stada owiec i ziemię. Eseistka przedstawia dramatyczne okoliczności, które pozwoliły pradziadkowi przeżyć nieludzkie warunki przy budowie kanału „Rewolucji Październikowej”. Ta historia przetrwała w rodzinnych opowieściach i powracała w nocnych koszmarach,

które męczyły pradziadka — Czuse Abdullę. Na przykładzie losów swoich przodków Ganijewa ilustruje doświadczenia całego pokolenia ofiar porewolucyjnych represji. Pamięć o tych trudnych latach, kiedy polityka reżimu i historia rodzinna ściśle się przeplatały, była starannie pielęgnowana. Eseistka, budując swoją narrację, staje się kontynuatorką pamięci o przodkach, która dla kaukaskich narodów jest przedmiotem kultu. Wspomina nawet o przodku z XVIII w. — Czupaławie Sogratlinskim — zwycięskim przywódcy wojsk awarskich przeciw irańskiemu najeźdźcy — którego kindżał „z brązowym od krwi ostrzem” długo leżał pod kaloryferem w mieszkaniu rodziców (*Чохто, адаты и тухумы*, s. 170). Sucho dodaje, że nie wie, co się dalej stało z rodzinną pamiętką.

Warto też zwrócić uwagę, że autorka często podaje imiona swoich licznych krewnych i znajomych, choć żaden czytelnik nie jest w stanie ich zapamiętać. Wydobywa z zapomnienia wciąż nowe, znane z przeszłości postaci i utrwała w swojej pamięci. Zazwyczaj noszą one tradycyjne imiona dagestańskie, których etymologię Ganijewa niekiedy tłumaczy. Pokazuje też, jak okres radziecki zmodyfikował wieloletnie tradycje — wspomina o rusyfikowaniu nazwisk, które wcześniej tworzone zwyczajowo od miejsca pochodzenia, i odbieraniu im indywidualnych znaczeń. Podaje przykład poety Gamzata Cadasy (1877–1951), którego nazwisko oznacza „Gamzata z Cadu”. Jego syn — przywołany już Rasuł Gamzatow — otrzymał zrusyfikowane nazwisko utworzone od imienia ojca. Ganijewa wyjaśnia też, jak powstało jej nazwisko:

Но вот моему карахскому дедушке фамилию дали по имени его отца, которого звали Абдул-гани. Абдалла с арабского переводится как „раб божий”. Поэтому юродивых и дураков называли абдалами. А Гани — одно из имен Аллаха и означает „богатый”. Так вот, дедушке фамилия Абдулганиев показала слишком длинной, поэтому первую часть он выкинул и осталось просто Ганиев. Помимо фамилии всем горцам давали еще и отчество. Но быть Хаджи-Мусой Абдул-Ганиевичем моему светскому и прогрессивному дедушке не захотелось. Поэтому его имя разбили надвое, и он официально стал Гаджи Мусаевичем. А пять его сыновей — Гаджиевичами (*Чохто, адаты и тухумы*, s. 170–171).

Na przykładzie babci — do której zwracano się Dżawadilaj — tłumaczy powstawanie form żeńskich: „Джавадилай — это не имя, а производное от имени мужа — Джавад. То есть, допустим, Светлана Медведева была бы Дмитрилай, а Людмила Путина — Владимирилай, а Виктория Бэкхем — Дэвидилай” (*Как ирландец дагестанских коров доил*, s. 153). Zaznacza też, że w innych rejo-

nach Dagestanu żeńskie formy tworzy się od imion synów, co generalnie świadczy o tym, że w językach narodów Dagestanu odzwierciedlony jest patriarchalny układ społeczny.

Jak zauważono, język jest ważnym elementem kształtowania tożsamości kulturowej, co w przypadku zróżnicowanego pod tym względem Dagestanu przysparza trudności badaczowi.

Podobnie sądzi i Ganijewa: „О кавказцах вообще говорить трудно. Все очень разные. Особенно — в многокультурном Дагестане, где одно село отличается одно от другого как Ямал от Чили” (*Кавказский человек на rendez-vous*, s. 141–142). Podejmuje jednak trud wyjaśnienia podstawowych zasad i uwarunkowań kształtujących kaukaską kulturę materialną i duchową. Istotne dla zrozumienia specyfiki regionu jest poznanie ustroju społecznego i norm etycznych, regulowanych przez tzw. *adaty*, czyli kaukaskie obyczaje. To one umożliwiają rozwój duchowy, utrwalają samoświadomość, regulują kwestie społeczne i stosunki rodzinne. W Dagestanie *adaty* oznaczały przede wszystkim prawo zwyczajowe i system sądowniczy³¹. Co ciekawe, *adaty* — obowiązujące od wieków — przeczą czasami zasadom *szariatu* (tj. prawa religijnego), który próbowano wprowadzić znacznie później, bo dopiero w XIX wieku. *Adaty*, w zmienionej formie i dość umownie, obowiązują także dziś.

Kulturze i tradycjom Ganijewa poświęca m.in. eseje *Чохто, адаты и тухумы* oraz *Про детей, хинкал, вызывание дождя и прочие мелочи*. W pierwszym przytacza przykładowe *adaty* obowiązujące kiedyś w Dagestanie, np. zwyczajowe kary za zabójstwo, stosunki pozamałżeńskie czy wzięcie łapówki. Ganijewa wyjaśnia też strukturę społeczności Karach i Andalał — wolnych dagestańskich wspólnot, skąd pochodzili jej przodkowie. Próbuje wyjaśnić specyfikę etniczną i administracyjną wielonarodowego Dagestanu oraz układ zależności rodowych.

Na przykładzie chronionych w skrzyniach rodzinnych skarbów opowiada o tradycyjnych strojach, które — według klasyfikacji Assmanna — są jednym z elementów pamięci fundacyjnej³². Tym samym autorka jakby potwierdza myśl, że pamięć opiera się na konkretnych i materialnych symbolach. Sporo miejsca poświęca np. nakryciu głowy zwanym *czochto*: „Чохто просуществовало несколько тысяч

³¹ Zob. А. Комаров, *Адаты и судопроизводство по ним (народы Дагестана)*, w: *Адаты горских народов*, Издательство М. и В. Котляровых, Нальчик 2010, s. 335–371.

³² J. Assmann, *Пamięć kulturowa...*, s. 67.

лет в неизменном виде. Но советская власть отменила древние уборы одним махом” (*Чохто, адаты и тухумы*, s. 165). Narratorka przywołuje wspomnienia swojej babci o wprowadzeniu dekretu, zabraniającego noszenia chustek i mówi o wstydzie, jaki ta czuła, wychodząc na ulicę z odkrytą głową. Podkreśla w tym miejscu, że ciągłość tradycji została przerwana nagle, a dawne stroje trafiły do muzeum albo stały się rodzinnymi relikwiami.

У другой моей бабушки, из общества Андалал, в сундуках лежат праздничные чохто, платки и национальные платья. Все это досталось от раскулаченных родителей. Когда я была дошкольницей и жила в Гунибе, она надевала на меня чохто и водила к источнику, где собирались дети и женщины. Там меня вертели и рассматривали, как невидаль, ведь у большинства дагестанцев от старинной одежды не сохранилось и нитки (*Чохто, адаты и тухумы*, s. 166).

Autorka cytuje wiersz Gamzata Cadasy, wyśmiewającego andyjskie *czochto* i staromodne *adaty*. Nie krytykuje go jednak. Mając w pamięci, jak ciężkie było *czochto*, które przymierzyła w muzeum, wyraża raczej zdziwienie, że kobiety nosiły taki ciężar przez wieki. Ganijewą zwraca uwagę na wiele innych osobliwości kaukaskiej kultury. W szkicu *Про детей, хинкал, вызывание дождя и прочие мелочи* zapoznaje czytelnika z dagestańską kuchnią i tradycyjnymi potrawami przyrządzanymi w całym Dagestanie (*chinkał, czudu, kurze*) lub znanymi tylko w obrębie jednego narodu (jak *botiszczal* u Awarów) czy aułu. Podkreśla, że dania znane pod tą samą nazwą mogą się bardzo od siebie różnić w zależności od regionu. Np. awarski *chinkał*, jak wyjaśnia, oznacza kawałki ciasta gotowane w bulionie, podawane z mięsem i innymi dodatkami. Zupełnie inny jest *chinkał* kumycki, lacki czy dargijski. Eseistka podkreśla też, że podstawą kuchni północnokaukaskiej jest chleb i ser, które w razie zagrożenia można było szybko wziąć w drogę. Kuchnia dagestańska — wbrew stereotypowym wyobrażeniom o bogactwie kaukaskich potraw kojarzonych raczej z Gruzją — jest dość uboga. Skaliste tereny Dagestanu i trudne warunki nie sprzyjały rozwojowi rolnictwa i przepychowi kulinarnemu³³. Obecnie, pomimo nieograniczonego dostępu do produktów spożywczych z całego świata, lokalne tradycje kulinarne są nadal zachowywane.

³³ Jako ciekawostkę można dodać, że nazwa znanej gruzińskiej potrawy — *chinkali* — została zapożyczona z języka awarskiego. Wspomina o tym Ganijewą i potwierdzają niektórzy językoznawcy. Zob. Г.А. Климов, *Введение в кавказское языкознание*, Наука, Москва 1986, s. 194.

Mogłoby się wydawać, że bezpowrotnie do przeszłości odeszły za to dawne rzemiosła, dziś pozbawione racji bytu:

Ремесленная специализация в селах сложилась много веков назад. Например, в Согратле жили каменщики. Там камень для каждого дома вытесывался и обрабатывался вручную. Село Анди славилось бурками, Кубачи — кольчугами, оружием, ювелирными изделиями, Балхар — гончарными изделиями, Унцукуль — деревянными, с серебряной насечкой; Шовкра — село сапожников, Цовкра — канатоходцев, Гоцатль — златокузнецов; в табасаранских селах ткали ковры, в лезгинских занимались шёлководством и так далее („*Лучший город России*”, s. 199–200).

A jednak dawne umiejętności, jak pisze Ganijewa, przydatne są także we współczesnym świecie: Dagestańczycy, specjalizujący się w różnych rzemiosłach, są świetnymi szewcami, budowniczymi czy dentykami. Uwagi te świadczą o nieprzerwanej ciągłości tradycji, która jednak zmienia się nieuchronnie, podobnie jak zmienia się świat.

Cechą tożsamości kulturowej w aspekcie jednostkowym i wspólnym jest ich wzajemna współzależność i nierozłączność z codziennym doświadczeniem. W kilku esejach — *Про ясли и зрелища, Про соседей и переселения, Про детей, хинкал, вызывание дождя и прочие мелочи* — autorka sporo mówi o swoim dzieciństwie, polegając głównie na pamięci epizodycznej i semantycznej³⁴. Stosując terminologię Assmanna, można powiedzieć, że bazuje na pamięci biograficznej, która zasadniczo odnosi się do osobistych doświadczeń. Ganijewa przywołuje liczne detale dnia codziennego, umiejscawiając je w szerszym kontekście społeczno-kulturowym. Skrupulatnie można prześledzić przeprowadzki jej rodziny — najpierw z Gunibu do Machaczkały, a następnie w obręb stolicy Dagestanu. Konse-

³⁴ A. Assmann, *Wprowadzenie do kulturoznawstwa. Podstawowe terminy, problemy, pytania*, przeł. A. Artwińska i K. Różańska, Wydawnictwo Nauka i Innowacje, Poznań 2015, s. 266–267. Są to ustalenia psychologów, m.in. Alice i Howarda Hoffmanów, którzy rozróżniają pamięć epizodyczną (odnotowuje w pamięci doświadczenia i wydarzenia, których narrator był bezpośrednim świadkiem) i semantyczną (obejmuje fakty i wiedzę ogólną o świecie). „W opinii autorów, wspomnianie dowolnego fragmentu przeszłego doświadczenia stanowi przykład pamięci epizodycznej. Świadomość i próba wyodrębnienia kluczowych wydarzeń dla własnej biografii staje się zaś przykładem na kształtowanie się pamięci biograficznej narratora. Z kolei przykładem pamięci semantycznej okazuje się uwikłanie w sieć powiązań z pamięcią zbiorową i kulturową, w której funkcjonuje jednostka”. W. Kudela-Świątek, *Interdyscyplinarność w badaniach ‘oral history’: konieczność czy sposób na nowatorstwo?*, w: S. Niebrzegowska-Bartwińska i in. (red.), *Historia mówiona...*, s. 67.

kwencją kolejnych przeprowadzek („В Махачкале мы все время переезжали из дома в дом” [*Про соседей и переселения*, s. 203]) było oswajanie nieznanych przestrzeni i nawiązywanie kontaktów, co sprzyjało kształtowaniu nowej społecznej i kulturowej samoidentyfikacji przyszłej pisarki.

Z wczesnego dzieciństwa Ganijewa zapamiętała dom dziadków (przy ulicy Olgi Forsz urodzonej w Gunibie w rodzinie rosyjskiego generała), gdzie mieszkała wraz z rodzicami. Był to dom otwarty i zawsze pełen gości. I chociaż miasto było dość mocno zrusyfikowane (rdzennych mieszkańców wysiedlono jeszcze w XIX wieku), mieszkańcy posługiwali się specyficznym „gunibskim” dialektem. W domach — jak wyjaśnia autorka — mówiono w językach narodowych, a pierwszym językiem jej samej był awarski. Dobrze pamięta też swój gunibski żłobek i wierszyk wyuczony w rodzimym awarskim języku.

Z tymi wspomnieniami kontrastują negatywne reminiscencje związane z przeprowadzką do stolicy Dagestanu — Machaczkały³⁵. W nowym mieście autorka czuła się obco ze względu na nieznamość rosyjskiego. Była z tego powodu obrażana i dyskryminowana przez przedszkolankę, której rosyjskie imię i patronimik — Nelli Michajłowna — dobrze zapamiętała. I chociaż języka nauczyła się w ciągu miesiąca, to nadal doświadczała dyskryminacji — nie dostawała ról w przedszkolnych przedstawieniach, co najwyraźniej mocno ją dotknęło. W jej narracji odczuwalny jest żal i poczucie krzywdy z powodu faworyzowania rosyjskiej koleżanki (której długie włosy były obiektem zazdrości golonej na łyso Ganijewej). Wspomnienia z dzieciństwa eseistki są utkane ze szczegółów i emocji.

³⁵ Z innych opisów wynika, że Ganijewa nie darzy sympatią także współczesnej Machaczkały, którą według niej cechuje nieporządek, chaos architektoniczny i kulturowy, niemający nic wspólnego z tradycyjną harmonijną wielokulturowością Dagestanu. W eseju „*Лучший город России*” z ironią pisze o Machaczkałe, biorąc w cudzysłów tytuł, nawiązujący do statusu, jaki oficjalnie zyskała stolica Dagestanu w plebiscycie z 2003 roku. Współczesne miasto jest jej obce, podobnie jak innym: „Коренные махачкалинцы очень тоскуют по старому городу. Сейчас, говорят, всё не то, всё чужое. Грязь, пробки, бардак” („*Лучший город России*”, s. 195). Krytykuje niefunkcjonalność miasta, niegospodarność administracji, wszechobecny kicz, modę na islam i komercjalizację. Ze smutkiem konstatuje całkowity brak atmosfery nadmorskiego kurortu, choć stolica Dagestanu leży nad brzegiem Morza Kaspijskiego. Ironicznie wyraża się o ówczesnym merze Machaczkały — „najbardziej troskliwym, inteligentnym i najuczciwszym z merów”. I chociaż nie podaje jego nazwiska, to wiadomo, że mowa o Saidzie Amirowie (mer w latach 1998–2013), ofierze kilku zamachów, odsiadującym obecnie dożywotni wyrok więzienia.

Machaczkała w okresie późnego Związku Radzieckiego i na początku lat 90. była zrusyfikowana³⁶, a szkoła przyszłej pisarki, która generalnie zostawiła pozytywne skojarzenia, przypominała typową placówkę edukacyjną okresu transformacji. Jak zaznacza autorka, szkolne przedmioty związane z Dagestanem (literatura dagestańska, historia Dagestanu) były lekceważone i traktowane jako „drugorzędne” zarówno przez nauczycieli jak i uczniów. Z życia nastolatki w pamięci utkwiły jej m.in. skandale obyczajowe, które nabrały wyjątkowej ostrości ze względu na surowe kaukaskie obyczaje. Najwięcej przytoczonych anegdot dotyczy właśnie zachowania dziewcząt, od których tradycyjnie oczekiwano i nadal się oczekuje przede wszystkim cnotliwości i skromności. Dziś, podobnie jak przed wiekami, każde naruszenie norm moralnych spotyka się ze społecznym potępieniem, choć kary nie są aż tak surowe³⁷. Obecnie, dziewczynie, której zachowanie można by uznać za nieskromne, grozi np. ujawnienie tajnego nagrania z intymnego spotkania, wstyd przed rodziną i ryzyko, że nikt się z nią nie ożeni. I chociaż Ganijewa twierdzi, że konserwatywny styl życia uległ rozpadowi, to konsekwencje społeczne naruszenia tradycji nadal są bardzo dotkliwe.

Ciekawe są osobiste spostrzeżenia pisarki odnoszące się do przełomowych momentów w historii kraju. Polityczne zmiany przełomu lat 80. i 90. miały wpływ także na dzieci, które opowiadały anegdoty o Gorbaczowie i Jelcynie albo prowadziły wojny podwórkowe: „Война шла между ‘националами’ и ‘русскими’, все дрались и я в том числе” (*Про соседей и переселения*, s. 206). Starcia kończyły się rozejmem na hasło *Santa Barbara*. W godzinie nadawania tego popularnego (także w Polsce) serialu pustoszały ulice. W przypadku rodziny Ganijewej świadomą aktywność polityczną prowadził ojciec przyszłej pisarki.

Папа тогда активно занимался „перестройкой”, и его родители боялись, что он плохо кончит. Они часами спорили с ним о политике. Несколько раз папа брал меня на митинги. Я стояла на трибуне под памятником Ленину вместе с участниками клуба „Перестройка”. Площадь была полна народа, но не помню, знала ли я, чего они хотят и что происходит (*Про соседей и переселения*, s. 204).

³⁶ Rosyjski pozostaje jedynym wspólnym językiem komunikacji między narodami Dagestanu, choć etniczni Rosjanie stanowią dziś zaledwie kilka procent ludności republiki.

³⁷ Kiedyś *adaty* pozwalały na zabicie cudzołożnicy, jeśli pojmano ją z kochankiem. А. Комаров, *Адаты и судопроизводство по ним...*, s. 365–366.

Z perspektywy lat jej wspomnienie uległo już pewnemu zatarciu, gdyż autorka wraca do tych doświadczeń jako dorosła osoba. I to właśnie wątpliwości, ostrożność w opisie zapamiętanych scen, fragmentaryczność wspomnień podnoszą wiarygodność narracji. Grzegorz Grochowski, analizując zagadnienie „empirii i narracji” w *Imperium Kapuścińskiego*, zauważył, jak ważną rolę odgrywa w nim autobiografizm.

[Ponadto] konwencja taka pozwala uniknąć monumentalizacji historii i ujmować procesy makrohistoryczne oraz przełomowe wydarzenia, rozgrywające się na scenie wielkiej historii, przez pryzmat doświadczeń jednostkowych. Dzięki temu opowiadane sytuacje, nie tracąc swojej wartości przykładowej, reprezentatywnej, jednocześnie pozostają faktami konkretnymi, osobliwymi, zdolnymi łatwiej zaabsorbować uwagę czytelnika. „Epos” zyskuje ludzką miarę³⁸.

Ganijewa relacjonuje wydarzenia o znaczeniu historycznym, uwzględniając perspektywę dziecka. Unika perswazyjnego stylu, rezygnuje z pełnych patosu słów. Przyznaje, że w tym czasie wierzyła w dobrego Lenina i marzyła, że pojawi się kiedyś w przedszkolu i weźmie ją na ręce. Przypomina sobie także ostatnie uroczyste obchody pierwszomajowe:

Помню, мы стояли на центральной махачкалинской площади, и мама мне сказала, что это последний парад и коммунисты скоро уйдут. На мне тогда было синее шерстяное платье, а голова была выбрита налысо (*Про соседей и переселения*, s. 207).

Ganijewa opowiada o Dagestanie, uwzględniając dystans przestrzenny i czasowy, subtelnie operując nostalgią. „Возвышенные черты приобретают не только места, где мы еще не бывали, но и страны нашего прошлого: двор детства, пляж позапрошлого отпуска, родина, оставленная надолго или навсегда”³⁹ — pisała w artykule *Дальше моря — меньше горя* — gdzie zauważyła, że czas i odległość są generatorami nostalgii, które metaforyzują rzeczywistość, przekształcając codzienność w artystyczny mit⁴⁰. W swoich esejach proponuje czytelnikowi grę estetyczno-intelektualną: luźne skojarzenia i urywane wątki powodują ciąg asocjacji związanych z życiem w Dagestanie, będącym dominantą tematyczną i kompozycyjną ca-

³⁸ G. Grochowski, *Tekstowe hybrydy. Literackość i jej pogranicza*, Wydawnictwo Funna, Wrocław 2000, s. 127–128.

³⁹ A. Ганиева, *Дальше моря — меньше горя...*

⁴⁰ Tamże.

tego cyklu. Szuka wyznaczników tożsamości, odwołując się do historii, faktograficznej wiedzy o regionie, lokalnych tradycji, osobistych doświadczeń. Budując swoją narrację na konkretnych obrazach, demitologizuje umowną przestrzeń Kaukazu. Pozbawia ją utrwalonej w literaturze rosyjskiej romantyki na rzecz faktograficznych relacji połączonych z indywidualną wrażliwością i autorskim postrzeganiem świata. Podkreślając różnorodność i bogactwo kulturowe Dagestanu, przeciwstawia się stereotypowemu myśleniu o regionie.

Niniejszy szkic traktuje o związku kilku zjawisk: pamięci, tożsamości i zmianie kulturowej. Przeprowadzona analiza cyklu *Szkiców dagestańskich* pokazuje, że jest on pozbawiony ambicji monograficznego opracowania regionu. Zamiast tego, w swobodnej narracji o Dagestanie Alisa Ganijewa zdołała odtworzyć proces kształtowania się własnej — interkulturowej — tożsamości. Nazywając się Awarką — zdefiniowała przynależność etniczną. Mówiąc o swoich przodkach, bliższych i dalszych krewnych — potwierdziła, jak wielką wartość mają dla niej więzy rodzinne. Przypominając o lokalnych zwyczajach — ujawniła swój stosunek do tradycji. Przywołując wydarzenia pieriestrojki — wskazała źródła swojej obywatelskiej postawy. Jej tożsamość jest wielopłaszczyznowa: ma wymiar etniczny, kulturowy, pokoleniowy oraz indywidualny. Autorka, luźno odwołując się do historii Dagestanu, kaukaskich tradycji i osobistych wspomnień, okazała się strażniczką pamięci kulturowej.

Projekt badawczy finansowany/współfinansowany ze środków programu „Inicjatywa Doskonałości — Uczelnia Badawcza” (IDUB) na lata 2020–2026 dla Uniwersytetu Wrocławskiego

REFERENCES

- “Dagestan v serdtsie Rossii. Mnogoyazykaya lira Rossii”. *Literaturnaya gazeta* 2008, no. 7(6159) [“Дарестан в сердце России. Многоязыкая лира России.” *Литературная газета*, 2008, no. 7(6159)] <<https://lgz.ru/article/N7-6159-2008-02-20-/Dag%Do%B5stan-%0D%0Av-s%Do%B5rds%Do%B5-Rossii3266/>>.
- Adaty gorskikh narodov*. Nal’chik: Izdatel’stvo M. i V. Kotlyarovykh, 2010 [Адаты горских народов. Нальчик: Издательство М. и В. Котляровых, 2010].
- Assmann, Aleida. “O problemie tożsamości z perspektywy kulturoznawczej.” Transl. Sidowska, Karolina. *Między historią a pamięcią. Antologia*. Transl. Teperek, Agata i in. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2013.
- Assmann, Aleida. *Wprowadzenie do kulturoznawstwa. Podstawowe terminy, problemy, pytania*. Transl. Artwińska, Anna, and Różańska, Katarzyna. Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje, 2015.

- Assmann, Jan. *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*. Transl. Kryczyńska-Pham, Anna. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2015.
- Ganiyeva, Alisa. "Dagestanskiye ocherki." *Salam tebe, Dalgat!* Moskwa: AST-As-trel', 2010: 141–230 [Ганиева, Алиса. "Дагестанские очерки." *Салам тебе, Далгат!* Москва: АСТ-Астрель, 2010. 141–230].
- Ganiyeva, Alisa. "Dal'she morya — men'she gorya." *Oktyabr'*, 2009, no. 1 [Ганиева, Алиса. "Дальше моря — меньше горя." *Октябрь*, 2009, no. 1] <<https://magazines.gorky.media/october/2009/1/dalshe-morya-8211-menshe-gorya.html>>.
- Ganiyeva, Alisa. "Putin jest ślepy i głuchy, rozmawiajcie z tymi, których znacie — apel piszących po rosyjsku pisarzy." Transl. Piotrowska, Agnieszka Lubomira. *Gazeta Wyborcza*, 3 March 2022 <<https://wyborcza.pl/7,75410,28181078,putin-jest-slepy-i-gluchy-ale-rozmawiajcie-z-tymi-ktorych.html>>.
- Glikman, Kirill. "Odin den' v Dagestane." *Novyy mir*, 2010, no. 11 [Гликман, Кирилл. "Один день в Дагестане." *Новый мир*, no. 11, 2010] <https://magazines.gorky.media/novyi_mi/2010/11/odin-den-v-dagestane.html>.
- Grochowski, Grzegorz. *Pamięć gatunków. Ponowoczesne dylematy atrybucji gatunkowej*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 2018.
- Grochowski, Grzegorz. *Tekstowe hybrydy. Literackość i jej pogranicza*. Wrocław: Wydawnictwo Funna, 2000.
- Historia mówiona w świetle nauk humanistycznych i społecznych*. Niebrzegowska-Bartmińska, Stanisława i in. (Eds.). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2014.
- Klimov, Georgiy. *Vvedeniye v kavkazskoye yazykoznaniiye*. Moskwa: Nauka [Климов, Георгий. *Введение в кавказское языкознание*. Москва: Наука, 1986].
- Krasnov, Oleg. "Kisriyev: poeta Gamzatova ne smog by 'zaglushit' nikakoy rezhim." *Kavkazskiy uzel*, 24 sentyabrya 2011 [Краснов, Олег. "Кисриев: поэт Гамзатова не смог бы 'заглушить' никакой режим." *Кавказский узел*, 24 сентября 2011] <<https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/193074>>.
- Literaturnaya entsiklopediya terminov i ponyatiy*. Nikolyyukin, A. N. (Ed.). Moskwa: NPK Intevak, 2003 [*Литературная энциклопедия терминов и понятий*. Николокин, А. Н. (Ed.). Москва: НПК Интевак, 2003].
- Pogorelaya, Yelena A. "V doline Dagestana. O knige Alisy Ganiyevooy 'Salam tebe, Dalgat!'" *Voprosy literatury*, 2011, no. 2: 210–218 [Погорелая, Елена А. "В долине Дагестана. О книге Алисы Ганиевой 'Салам тебе, Далгат!'". *Вопросы литературы*, 2011, no. 2: 210–218].
- Przestrzenie pamięci. Świat wartości w przekazie kulturowym*. Barska, Anna, Biskupska, Kamila, and Sobieraj, Iwona (Eds.). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2016.
- Sedyka, Roma. *Nowoczesny esej. Studium historycznej świadomości gatunku*. Kraków: Universitas, 2006.